

Gårdsby säteri

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Gårdsby säteri

Copyright © 2016 Länsstyrelsen Kronoberg
Text och foto där inget annat anges: Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum
Layout: C/o Lillebil AB
Tryck: TMG Tabergs
ISBN: 978-91-89285-80-4
Dnr: 434-810-16

Innehåll

Förord	7
Livet i Gårdsby under medeltid och stormaktstid	8
Släkten Bonde	10
Släkten Kyle	11
Ett säteri.....	13
Ägarskiften under 1600- och 1700-talet	14
Släkten Rappe på Gårdsby.....	16
Från Rappe via Hamilton till Ramel.....	24
En färgstark uppkomling	28
Herrskap och tjänstefolk på Gårdsby under 1800-talet	34
Torpet Lövskog	37
Kort återställare och ny vanvård för Gårdsby säteri	40
Familjen Gowenius.....	44
Gårdens byggnader.....	46
Händelselista	66
Käll- och litteraturförteckning.....	68

Gårdsby säteri

Vy över Gårdsby med kyrkplatsen i fonden.

Förord

En mil norr om växjöstadsdelen Sandsbro ligger Gårdsby säteri. Gården ligger några hundra meter väster om Gårdsby kyrka, som är centrum för Gårdsby socken. Den värdsliga och andliga makten, som haft ett dominerande inflytande över sockenbornas väl och ve, ligger på var sin höjd i landskapet med en djup sänka som skiljer dem åt. Gårdsbys nuvarande kyrka byggdes i början av 1830-talet. Av den tidigare kyrkan, som låg ca 100 meter nordväst om den nuvarande kyrkans ingång i väster, finns idag inga synliga spår, men den ursprungliga kyrkogården används än idag som begravningsplats. Utanför kyrkogårdens murar betar säteriets nötkreatur. Vid kyrkan ligger också vad som tidigare har varit skola och sockenstuga samt prästgården.

Trakten är en kuperad skogsbygd. Gårdar och byar ligger ofta på höjder i landskapet. Kring dem öppnar sig ett jordbrukslandskap med åkrar och betesmarker. Flera sjöar ligger i området och äldre kartor skvallrar om att mossar och sjöar sänkts för att ge större och bättre odlingsarealer.

Ett gods av Gårdsby säteris storlek har, allt sedan det började ta form under medeltiden, varit beroende av många människor för att kunna drivas. Det är först med 1900-talets mekanisering av jord- och skogsbruket som behovet av mänsklig arbetskraft minskat radikalt. Skörden, som i äldre tider krävde hundratals armar och flera hästar, kan idag klaras av med ett fåtal personer, traktorer och skördetröska. I den här skriften om Gårdsby säteri kommer du att få veta mer om de olika personer som ägt och drivit gården men också något om dem som såg till att arbetet på gården fungerade under olika tider.

Eftersom Gårdsby tidigt var en frälsegård kan man följa gårdens historia redan från 1300-talet och fram till våra dagar. Många av de släkter som ägt Gårdsby är välkända och omskrivna. De människor som bodde och brukade gården är dock okända fram till slutet av 1700-talet då kyrkböckerna kan berätta om vilka de var. Gårdens historia i äldre tider blir därmed en historia ur överhetens perspektiv. Gårdsby säteri byggnadsminnesförklarades 2008. Säteriets mest framträdande byggnad är corps-de-logiet, som fick sin nuvarande utformning i början av 1800-talet. Det är idag också en av de äldsta bevarade byggnaderna i gårdsmiljön.

Författaren till denna skrift är Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum.

Kristina Alsér
Landshövding

Heidi Vassi
Länsantikvarie

Livet i Gårdsby under medeltid och stormaktstid

De äldsta uppgifterna om Gårdsby berättar att det under medeltiden fanns två gårdar samt en gård i Vikensved som ingick i väpnaren Ragvald Puke av släkten Bondes gods innehav. En väpnare var under riddare i rang. Alla skattebönder kunde avancera till väpnare om man hade råd att sätta upp en stridshäst och fulla vapen samt lovade att tjäna kungen. Ragvald Puke, samt de flesta av hans efterföljare som var ägare till Gårdsby, bodde inte här. För dem var Gårdsby ett par av alla gårdar i ett större gods innehav. På plats i Gårdsby fanns frälsebönder, som mot en årlig ränta skötte gården åt ägaren. Räntan varierade naturligtvis efter gårdens bärkraft men betalades långt fram i tiden i natura med de produkter som producerades på gården. Det kunde vara spannmål eller smör som var en vanlig produkt liksom saltat kött eller torkad fisk. En frälsebonde hade ett tidsbegränsat kontrakt men om det inte fanns något missnöje med hur gården sköttes förlängdes vanligen kontraktet och det kunde också ärvas. Det fanns naturligtvis en osäkerhetsfaktor. Det var ägarens godtycke som i slutänden avgjorde möjligheten att få stanna, vilket under oberäkneliga ägare skapade osäkerhet.

Det liv som levdes på gårdarna i Gårdsby var helt inriktat på jordbruk kompletterat med vad skogar, sjöar och vatten drag kunde ge. Både spannmålsodling och djurhållning var viktig. Området norr om Växjö var en skogsbygd. Spannmålsodlingen var förmodligen begränsad till vad som behövdes för husbehov medan större fokus låg på att djuren producerade ett överskott, som kunde användas för räntan och för avsalu som kunde ge kontanta medel. Skogarna bidrog med vilt och

bär till hushållet och med produkter som myrmalm, pottaska och tjära för avsalu. Det är också troligt att skogsmarken i perioder svedjades för att ge bättre skördar och bra bete till boskapen. Det var ett fysiskt hårt arbete att sköta en självförsörjande gård med de redskap som fanns vid den här tiden. Sjukdomar och skador var i de flesta fall omöjliga att bota, vilket i kombination med det hårda fysiska arbetet gjorde att medellivslängden var låg.

Att bruka en gård var ett arbete som krävde både man och kvinna och det lättaste sättet att lösa det var att vara ett gift par. Det fanns en tydlig uppdelning i manliga och kvinnliga sysslor. Mannen var familjens representant utåt och det var han som ansvarade för de arbetsuppgifter som låg utanför mangården. Det innebar arbetet på åker och ängar och i skogen. Kvinnans ansvar var hemmet och mangården. Hon skulle sköta barn och gårdens djur, slakta, ysta, tvätta och sköta grönsaksodlingar. Ansvar var inte mindre och båda parter var väl medvetna om den andres roll och betydelse för helheten. En man som blev änkling gifte snabbt om sig, eftersom en man inte hade kunskapen att göra de sysslor en kvinna gjorde, men heller inte kunde göra dem eftersom han då skulle ha betraktats med förakt av omgivningen. En man gjorde inte kvinnliga sysslor. En kvinna som blev lämnad ensam med ansvaret för gården, till exempel om hennes man var soldat, kunde göra manliga sysslor utan att betraktas med mindre respekt. Det var dock ett så hårt arbete att det inte var en lösning som fungerade under en längre tid. Under de långa perioderna av krig, som Sverige upplevde under hela

Allén fram till Gårdsby säteris corps-de-logi.

stormaktstiden från slutet av 1500-talet till början av 1700-talet, kan man tydligt se hur jordbrukets produktion sjunker när stora delar av den manliga befolkningen befinner sig på krigståg. Man klarade då att upprätthålla den produktion som krävdes för gårdens behov men allt som kunde ge gården extra

inkomster föll bort. Människorna i Gårdsby liksom på andra platser i Sverige under den här tiden levde ett hårt liv. Därmed inte sagt att de var olyckligare än vi. De upplevde samma känslor som vi med perioder av glädje och sorg.

Slakten Bonde

Slakten Bondes
vapensköld

- ? Ragvald Puke av slakten Bonde
- 1393 Peter Ragvaldsson Bonde
- 1428 Ragvald Puke av slakten Bonde, gift med Anna Markvardsdotter
- 1469 Ingeborg Ragvaldsdotter, gift med Peder Ragvaldsson Fargalt
- 1514 Margareta Pedersdotter, gift med Klas Kyle

Slakten Bonde kom genom arv att behålla gårdsinnehavet i Gårdsby i fem generationer. År 1393 ärvde Ragvalds son Peter Ragvaldsson Bonde faderns gårdar i Gårdsby. Han bodde i Östergötland på gården Söderby i Örtomta socken. Även han lämnade gårdarna i Gårdsby vidare till sin son Ragvald Puke. Liksom fadern bodde han på Söderby. År 1436 blev han riksråd och 1441 lagman i Östergötland. Han var släkt med Karl Knutsson Bonde, som kröntes till kung 1448. Vid kröningsceremonin dubbades Ragvald Puke till riddare. Ragvald Puke

Den svenske kungen Karl Knutsson Bonde. Bildkälla:Wikipedia/Southerly Clubs

var gift med Anna Markvardsdotter, som var fogdedotter från Finland. Paret's yngsta dotter Ingrid Ragvaldsdotter ärvde Gårdsbygårdarna 1469 då hennes far dog. Ingrid var gift med riksrådet och lagmannen i Södermanland Peder Ragvaldsson Fargalt och bodde på en gård i Erstavik i Nacka socken. Även i nästa led ärvdes Gårdsbygårdarna på spinnsidan. Ingrid och Peders dotter Margareta Pedersdotter gifte sig 1514 med väpnaren Klas Kyle och paret verkar ha ärvt såväl Ersta som gårdarna i Gårdsby.

Slakten Kyle

- 1514 Klas Kyle, gift med Margareta Pedersdotter
 1535-40 Hans Kyle, gift med Karin Kagg och
 därefter med Anna Oxenstjerna av Mörby
 1583 Clas Kyle, gift med Hillevi Posse
 1610 Hans Kyle, gift med Vendela Skytte,
 Elisabeth von Dühe och Maria Ribbing
 1662 Hedvig Kyle, gift med Per Lood

Genom Margareta Pedersdotter kom gårdarna i Gårdsby i familjen Kyles ägo för en längre tid. Det kom att bli en del av släktens gods innehav under Drettinge säteri, som ligger några mil norr om Gårdsby. Klas Kyle var en herre som märktes i dåtidens händelseutveckling. Han var delaktig i upproret mot Sten Sture den äldre 1497 och stödde Kristina Gyllenstjerna vid belägringen av Stockholm 1520, men undgick Stockholms blodbad. Han stödde Gustav Vasa i upproret mot Kristian Tyrann och blev därför riksråd 1529. Klas Kyle avled någon gång mellan 1535-40. Erstavik och gårdarna i Gårdsby ärvdes av sonen Hans Kyle. Även han var vid den här tiden en av rikets stormän. Vid Erik XIV kröning dubbades han till riddare. Det var som militär han gjorde karriär och han blev bland annat hövitsman på krigsfartyg, underamiral, krigskommissarie i Liffland och ståthållare på Stockholms slott. Han arbetade aktivt med att utöka och förbättra sitt gods innehav. Genom ett stort jordbyte med Johan III lämnade han jord på Öland i utbyte mot gårdar i Smålands inland för att samla sitt gods innehav där.

Hans Kyle var gift två gånger, först med Karin Kagg och

Slakten Kyles vapensköld.

därefter med Anna Oxenstjerna av Mörby. Av de tre barnen blev det yngste sonen Clas som ärvde gårdarna i Småland. Han var gift med Hillevi Posse, som förutom gårdar i Uppland och Danmark också ägde flera gårdar i Småland. Clas levde över sina tillgångar och pantsatte bland annat Bosgården i Gårdsby by. När han dog 1610 var ende sonen Hans liten och det blev alltså hustrun Hillevi som kom att sköta gods innehavet. Eftersom gods innehavet i Småland kunde föras vidare till sonen förefaller hon ha gjort det bättre än maken.

Hans Kyle blev tidigt page hos Gustaf II Adolf. Men han insåg snart att det var en militär karriär han ville satsa på. Han gick in i armén och blev 29 år gammal överste för Österbottens regemente. Han var en av alla svenskar som deltog i 30-åriga kriget. När han tog avsked 1640 blev han landshövding i Österbotten. Hans Kyle hann också med att sköta sitt gods innehav och satsade på att göra gården Drettinge till ett ståndsmässigt säteri. År 1638 köpte han en gård, kallad Munkabolet i Gårdsby, som ägdes av kyrkan och ägde därefter fyra gårdar i byn. Han lät dessa gå under gården Drettinges frihetsmil, men i realiteten är det två mil mellan Drettinge

och Gårdsby. Det hade kanske fungerat om det inte varit så att biskopen i Växjö, Petrus Jonae, fått minskade inkomster genom att gårdarna i Gårdsby inte behövde betala tionde. Biskopen klagade och fick rätt. Då rustade Hans Kyle upp Munkabolet och begärde att det skulle få bli säteri. Det drog ut på tiden och först ett år efter Kyles död beviljades säteriet rättigheten. Fem år senare lades gårdarna i Gårdsby under Munkabolet. Troligen var en av Hans Kyles åtgärder för att få säterirättigheter att han byggde en ny huvudbyggnad men om det gjordes och hur denna byggnad såg ut vet man idag ingenting om. Hans Kyle var gift tre gånger. Första gången med den omtalade vackra och begåvade Vendela Skytte. Efter hennes död i pesten 1629 gifte han om sig med Elisabeth von Dühe från Mecklenburg. Paret skilde sig 1650 och Hans Kyle gifte sig en tredje gång med Maria Ribbing.

Då Hans Kyle dog ärvdes Gårdsby med flera gårdar av dottern Hedvig Kyle. Hon fick då åtnjuta säterirättigheterna för 4 mtl Gårdsby Säteri. Som alla säteriet skulle man hålla ryttare och hästar. Gårdsby var ålagt att hålla 24 hästar, men det finns inga uppgifter om ryttare. Enligt gamla kartor ska det ha funnits en 20 meter lång och 10 meter bred envåningsbyggnad. Detta får antas vara den ståndsmässiga säteribyggnad som Hedvigs far Hans Kyle lät bygga för att klara kriterierna för att få gården godkänd som säteri. Hedvig Kyle var gift med överstelöjtnanten Per Lood. Paret bodde aldrig på gården och sålde den redan efter fyra år. Därmed var släkten Kyles nära 150 år långa innehav av gården över.

VENDELA SKYTTE.

Vendela Skytte var en för sin tid berömd kvinna. Hon var mycket lärd men hade ändå bevarat sin kvinnlighet, vilket under 1600-talet ansågs vara en stor motsättning. Bilden är en teckning av Alexander Wetterling (1796-1858) och en litografi av Johan Cardon (1802-1878).

Bildkälla: Wikipedia.

Ett säteri

Säterierna växte fram ur de medeltida frälsegårdarna. Det var större gårdar som mot skyldigheten att sätta upp utrustade krigare till häst var skattebefriade, frälsta från skatt. Benämningen säteri började användas på 1400-talet. Vid den här tiden skilde sig ett säteri inte mycket från en vanlig bondgård. Särskilt i områden med en stor andel lågfrälse, till exempel i Småland var säteriets byggnader ofta enkla. Högfrälsets gårdar kunde dock vara bebyggda med stenhus och försvarsanläggningar. Från 1560-talet, då Erik XIV hade blivit kung, infördes i etapper ett allt striktare regelverk för hur ett säteri skulle vara bebyggt. Nu fick säteri sin juridiska form som en gård som genom adelsprivilegier var skattebefriad, men som det samtidigt kunde ställas ett antal krav på när det gäller utform-

ningen. Gården skulle omfatta två mantal jord som brukades direkt under gården. Därutöver kunde det finnas ytterligare underlydande gårdar. Alla gårdar som låg inom en mils omkrets från säteriet och som ägdes av säteriinnehavaren var skattebefriade. Detta var den så kallade frihetsmilen. Genom Karl XI:s reduktion 1680 blev det förbjudet att inrätta nya säterier. Man granskade också de säterier som fanns och skattlade flera av dem på grund av att de saknade ståndsmässig bebyggelse. Säterifriheten upphörde 1810. Därefter kunde säteriet övergå i ofrälse ägande. Benämningen säteri används än idag för en större gård men har inte någon annan innebörd än att ge en sorts kvalitetsstämpel av en lång historia som jordegendom.

Ägarskiften under 1600- och 1700-talet

Under de följande åren skulle Gårdsby säteri vandra genom flera olika ägare. För merparten framstår gårdsinnehavet som en ekonomisk placering. Med ett par undantag var ägarna inte bosatta på gården.

Släkten Gyllenax
vapensköld.

- 1666 Jonas Bure dy, gift med Märta Bonde
- 1686 Elisabeth Bure, gift med Bengt Kafle
- 1714 Margareta Gyllenax, gift med Peder Gyllenax
- 1721 Gustaf Berghman, gift med Maria Kristina Rudbeck
- 1742 Gustaf Branting, gift med Maria Magdalena Lagervall, och Petrus Colliander
- 1775 Johan Gustaf Rappe, gift med Fredrika Humble

Hedvig Kyle sålde Gårdsby till Jonas Bure den yngre. Under hans tid införlivades gårdarna i Sporryd och Haketorp med Gårdsby. När han dog 1686 ärvdes gården av dottern Elisabeth, gift med kaptenen Bengt Kafle. Jonas Bure hade aldrig bosatt sig på Gårdsby säteri och inte heller dottern gjorde det. 1714 kom Gårdsby genom en bytesaffär i fru Margareta Gyllenax ägo. Hon var änka efter kaptenen Peder Gyllenax som dog 1695. Paret hade haft sex barn men äldste sonen stupade vid Poltava 1709. Med sina fem återstående barn bosatte hon sig på Gårdsby. Om två av döttrarna finns antecknat att de gifte sig i Gårdsby kyrka. De svåra tiderna i samband med krigsförlusterna i 1700-talets början gjorde att Margareta blev tvungen att sälja Gårdsby 1721.

Gården köptes av Gustaf Berghman som var häradshövdingen för Konga med flera härader. Genom sitt giftemål med Maria Kristina Rudbeck hade han blivit ägare till Huseby. Han byggde under sin livstid upp ett stort godsinnehav och bodde på Hovmantorps gård. Under Gustaf Berghmans tid byggdes en ny huvudbyggnad på Gårdsby säteri. Den gamla huvudbyggnaden, som man tror uppfördes av Hans Kyle under 1600-talets första hälft, var nu 100 år och hade långa tider stått obebodd. Gösta hade med sin hustru 19 barn, vilket gjorde att arvskiftet blev komplicerat och Gårdsby säteri såldes.

De nya ägarna var Gustaf Branting och hans svåger rektor Petrus Colliander. Man tror att Gustaf Branting bodde på gården, men arbetet som kronobefallningsman gjorde att han inte hade mycket tid att vara där. Petrus Collianders roll i gårdsinnehavet är oklar. Gården Vikensved såldes med tiden till svågern Gabriel Ljungberg. Branting var gift med Maria Magdalena Lagerwall. Namnet Branting har för alltid skrivit in sig i historieböckerna genom Gustaf och Maria Magdalenas sonsons son Hjalmar Branting, som blev den förste socialdemokratiska riksdagsmanen 1897 och statsminister 1920.

Häradshövdingen Gustaf Berghman (1680-1735).
Bildkälla: Wikipedia/Genealogy.

Slakten Rappe på Gårdsby

Slakten Rappes vapensköld.

- 1775 Johan Gustaf Rappe, gift med Fredrika Humble
- 1787 Johan Fredrik Rappe och Karl Wilhelm Rappe, gift med Margareta Eleonora Posse
- 1830 C F Posse
- 1840 Fredrik Rappe och Johan Rappe
- 1847 Fredrik Rappe

År 1775 sålde Branting Gårdsby till sin släkting major Johan Gustaf Rappe på Vartorp, några mil norr om Gårdsby. Han var yngst av tre bröder. Liksom andra manliga släktingar blev han officer vid Smålands Kavalleriregemente. Därifrån tog han avsked som major 1775 och ägnade sig därefter åt att sköta sina gårdar. Han var gift med biskop Humbles dotter Fredrika och de fick tillsammans sju barn.

Gårdsby kom att ärvas av de båda yngsta sönerna Johan Fredrik och Karl Wilhelm. Av dessa båda var det Karl Wilhelm som kom att sköta gården. Karl Wilhelm var som sin far och andra manliga släktingar militär. Han tillhörde Kalmar regemente och tog 1810 avsked som överstelöjtnant, 38 år gammal. 1801 hade han gift sig med Margareta Eleonora Posse. K W Rappe var djupt engagerad i Gårdsbys skötsel. Han såg till att riva två äldre ekonomibyggnader och byggde istället en 90 meter lång ny byggnad som innehöll ladugård och loge. Det rationaliserade gårdens skötsel. Senare under hans ägande byggde han ytterligare en lika stor ekonomibyggnad.

Flera medlemmar av familjen Rappe var militärer och tillhörde Kalmar regemente. Här ser man regementets uniformer från 1765 till 1888. Peter Danielssons samling

nad. På en bondgård vid den här tiden var de olika funktionerna som behövdes på en gård till exempel ladugård, loge och stall uppdelade i separata byggnader. K W Rappes initiativ att bygga större sammanhängande byggnader med flera funktioner under ett tak låg i tiden. Det var en nymodighet som var på väg att slå igenom.

K W Rappe tog också initiativet till en översyn av gårdens gränser, som genomfördes i samband med storskiftet. Översynen ledde till att stora arealer tillfördes Gårdsby från kyrkans stomhemman och från det fransålta Vikensved. Gustaf Ljungberg, som ägde Vikensved, klagade och det blev rättegång. Efter fem år avkunnades dom som gav K W Rappe

"Charta öfver Gårdsby Odahl ägor" från 1797. Kartan låg till grund för storskiftet. På kartan ser man Karl Wilhelm Rappes nya stora ladugårdsbyggnad samt Gasslandavägens gamla stäckning öster om corps-de-logiet. Källa: Lantmäteriet

"Charta öfver Gårdsby Skogslag" från 1797.

Även skogsmarken skiftades vid storskiftet. Det ljusa partiet, där kyrkan och säteriet ligger, redovisas i kartan för "Odahl ägor" från samma år.

Källa: Lantmäteriet

rätt och ny förrättning skulle göras. Det innebar naturligtvis stora kostnader och på Rappes förslag kom man fram till en förlikning.

K W Rappe var också intresserad av olika nymodigheter. Under en resa till Skåne köpte han en vändplog som introducerades på gården. Han blev också en förespråkare för växelbruk. Gassjön invallades och sjöns utlopp ändrades så att vattnet leddes ner till Gårdsby. Det gav vatten till djuren och gjorde att han kunde anlägga en kvarn. Mossar torrlades och uppodlades och därigenom ska den odlingsbara arealen ha ökat från 50 tunnland till 114 och höskörden från 100 lass till 400. Med en större höskörd kunde gårdens djurbesättning öka från 30 nötkreatur till 90 stycken.

K W Rappe var också först ut i länet med att använda ett tröskverk. Potatis och rotfrukter odlades och han försökte också introducera odling av sockerbetor. En annan gröda K W Rappe lade ner stor energi på var lin. Han såg här möjligheter för landsbygdsbefolkningen att hitta en produkt som kunde hjälpa till med försörjningen. K W Rappe ordnade till och med en skola på Gårdsby för att lära landsbygdsbefolkningen hur man skulle hantera linet för att få ut så hög avkastning som möjligt. Ju mer man kunde förädla varan desto mer kunde man ta ut vid försäljning. Linet kunde sysselsätta lantbrukaren och hans familj under den tiden av året då man hade minst ett

Blommande linfält

göra. Lin hade odlats i Småland även tidigare men med nya metoder från det för sin linodling kända Hälsingland, förbättrade man kvalitén på produkten. För sitt projekt beviljades K W Rappe lån från Lantbruksakademien och såväl drottning Desideria som kung Karl XIV Johan gav sitt stöd till projektet. På Gårdsby byggdes lokaler för undervisningen. Byggnaden rymde undervisningslokal och bespisning. Den byggdes vid samma tid som den nya kyrkan i Gårdsby. Lokalen kom därför att användas som kyrkosal under byggtiden. Utbildningen fick beröm i Landshövdingens redogörelser, men där

konstaterades också att menigheten var trög då det gällde att sluta med gamla metoder och ta till sig nyheter. Verksamheten bedrevs 1815-1829.

Då Karl Wilhelm Rappe 1810 lämnade sin militära karriär påbörjade han arbetet med att bygga gårdens nuvarande corps-de-logi. Vid en renovering av huset 1935 kunde man konstatera att byggnadens bottenvåning har kvar en del av byggnaden som man tror uppfördes i mitten av 1700-talet. Vid ombyggnaden i början av 1800-talet höjdes innertaket

Vy från Gårdsby kyrkogård mot Gassjön. Sänkning av sjön var ett av de projekt KW Rappe genomdrev som ökade säteriets odlingsareal.

med en meter och huset byggdes till med en våning. Fönstren i det gamla huset förstörades enligt det tidiga 1800-talets smak, som krävde ljus och rymd. Två nya flyglar med en takhöjd på 2,8 meter byggdes på var sida av huvudbyggnaden så att byggnaden blev totalt 50 meter lång. Hela huvudbyggnaden byggdes och inreddes i gustaviansk stil. Gårdsplanen

framför huvudbyggnaden terrasserades. Tre hus som låg på var sida av allén upp till huvudbyggnaden revs för att förbättra utsikten. Istället byggdes ett nytt hus som kallades Trädgårdsflygeln och den så kallade Dusagården, en av gårdens arbetarbostäder, renoverades. En tid efter bygget lät Karl Wilhelm också dra om vägen fram till huvudbyggnaden. Den nya

Gårdsby säteris corps-de-logi

vägen gick rakt upp till gården från Smedtorpet. Den gamla hade slingrat sig fram. I trädgården planterades 500 fruktträd av olika sorter.

Under Gårdsby fanns vid den här tiden 27 torp. De flesta av dessa gjorde 2-3 dagsverken i veckan på säteriet. 1813 fanns dessutom fem drängar och fem pigor på gården. När

stora sjösänkningar och dikningsprojekt skulle genomföras anställdes extra arbetskraft i perioder. Med dagens språkbruk kan man gott säga att Gårdsby säteri under Karl Wilhelms tid var ett storföretag.

Karl Wilhelm Rappe verkade i en tid när jord- och skogsbruk var på väg att bli vetenskap. I början av 1800-talet grun-

dades hushållningssällskapet, som skulle verka för att forskning inom jord- och skogsbruk bedrevs, men framförallt se till att de nya rönen nådde ut till bönder och godsägare. I den här nya tidsandan var Karl Wilhelm Rappe en initiativrik föregångare för svenskt jordbruk. Idealet var att göra landet så självförsörjande som möjligt. Han verkar ha haft en ousinlig energi och såg inga hinder. Det gjorde att han kunde framstå som impulsiv och ibland förhastade sig. De ekonomiska förutsättningar som krävdes för ett projekt var inte alltid klara innan det startades. Humöret kunde vara häftigt, men samtidigt var han mycket beundrad och respekterad. Genom sitt projekt med skola för att utbilda allmogen i linberedning ser man hans folkbildande ambitioner. Det gällde även andra nymodigheter där han gärna delade med sig av sin kunskap till såväl hög som låg. En väg för att göra det var hans engagemang i det på 1810-talet bildade hushållningssällskapet för Kronobergs län. Han var också ledamot i Lantbruksakademien från 1812. Han åtnjöt högt anseende nationellt och som ett erkännande tilldelades han 1818 kommendörstecknet av Wasaorden.

Ett av de utdikningsprojekt som genomfördes under Rappes tid. Utloppet från Gassjön leddes om genom en kanal som gick fram till gården. Det gav vatten till gårdens djur och gjorde det möjligt att driva en vattenkvarn. Mannen som ansvarade för arbetet hette Vendel och har fått en minnessten där kanalen går under vägen till kyrkan. Kanalen grävdes 1812 och kallas för Vendels Kanal.

Arbetet med Vendels Kanal resulterade i ett tre meter högt vattenfall i anslutning till gården. Där lät K W Rappe bygga en kvarn med två stenar. Idag återstår bara ruinen.

Det stora problemet var Karl Wilhelm Rappes ekonomi. De storslagna projekten kostade stora summor och mot slutet av sitt liv var han hårt skuldsatt. En bidragande orsak till det var också det ekonomiska läget i landet vid den här tiden. Till slut gick det inte längre. År 1830 fick han lämna Gårdsby till borgenärerna som bestod av brodern Fredrik, svågern C F Posse, svärmodern grevinnan C Posse, Major Bergius, Överste G Rappe, grosshandlare Oldenburg samt Zacharias Håkansson i Grasslanda. K W Rappe fick bo kvar på Gårdsby men det svåra slaget påverkade hans hälsa och den 31 januari 1831 avled han. Trots svårigheterna hade han vägrat att sälja ifrån mark. Det fanns mycket skog på Gårdsby men vid den här tiden hade skogen i inlandet ännu inte fått något stort värde men K W Rappe som bättre än många andra förstod att tolka utvecklingen anade säkert att det var en tidsfråga innan marknaden för skogsprodukter skulle förändras.

Ingen av K W Rappes söner var intresserade av att gå i faderns fotspår och kanske hade familjen inte heller de ekonomiska förutsättningarna. Godset Kråkenäs som familjen också ägde såldes till Krigskollegiet och ett år efter K W Rappes död såldes Gårdsby. Köpare var en av de största fodringsägarna, svågern C F Posse. Han övertog då alla skulder och löste ut övriga långivare. Hans plan var att sälja gården. Det misslyckades och 10 år efter att han köpt Gårdsby övertalade han K W Rappes båda äldsta söner Fredrik och Johan att ta över gården. Efter några år lämnade Johan ägandet och Fredrik blev ensam ägare 1847.

Från Rappe via Hamilton till Ramel

Fredrik Rappe hade inget intresse av att driva Gårdsby och bara ett år efter han blivit ensam ägare till gården uppenbarade sig ett tillfälle att sälja. Hos biskop Tegnér i Växjö träffade han hovmarskalken greve Gustaf Hamilton. Han ägde Barsebäck i Skåne och flera andra fastigheter i både Skåne och Kronobergs län. Köpet gjordes upp och Hamilton övertog Gårdsbys skulder. Han bosatte sig inledningsvis inte själv på Gårdsby och därför hyrdes corps-de-logiet ut till majoren Germund Falkengren som flyttade in med syster, betjänt och

fyra pigor. Det var nu som skogen började få ett värde och en skogvaktare anställdes på gården. Skogen indelades på en omloppstid på 120 år med en årlig avverkning av 244 900 kubikföt, vilket motsvarar 6935m³. Detta i kontrast till landshövdingens rapport 30 år tidigare som förutspådde att Kronobergs län då var på väg mot skogsbrist. Bedömningen av skogen på Gårdsby säteri under Hamiltons tid visar att skogen växte bra.

Gustaf Hamilton gjorde också en satsning på en av dåti-

Släkten
Hamiltons
vapensköld

- 1848 Gustaf Hamilton, gift med Fredrika Bonde af Björnö
- 1860 Sten Ramel, gift med Vivika Augusta Hamilton

Brännvinskonsumtionen i landet var hög under 1800-talet. I mitten av århundradet räknar man med att medelförbrukningen av alkohol var 40 liter per person och år. I början av 2000-talet var den siffran 9 liter per person och år.

Foto: Pierre Rosberg, Kalmar läns museum

Slakten Ramels
vapensköld.

dens mest gångbara produkter – brännvin. År 1850 stod ett nybyggt ångbränneri klart att tas i bruk på gården. Var på gården bränneriet låg har inte gått att fastställa. Det drevs med vattenkraft och hade pumpar och rännor som kunde leda vatten till alla delar av byggnaden. För den nya byggnaden tecknades en brandförsäkring i Länets Brandstodsbolag. I handlingen finns en beskrivning av byggnaden och inredningen som ligger till grund för försäkringens värdering. Byggnaden är 25 alnar lång, $18\frac{1}{4}$ alnar bred och $4\frac{1}{4}$ alnar hög vid ena gaveln och 6 alnar hög vid den andra. En svensk aln är knappt 0,6 meter, vilket i meter ger byggnaden måtten 15m, 11m, 2,5 m och 3,6 m. Den står på en hög sockel av gråsten och har väggar av furutimmer och tak av tegel. I den nedre stensatta delen av byggnaden fanns mäskkällare och brännvinsmagasin. I byggnadens östra del var ångbränneriet installerat. Det fanns också vindsutrymmen för malttorkning och potatiskokning. Hjärtat i anläggningen var en ångpanna av koppar, som värderades till 445 riksdaler banco, samt mäskpanna med hatt, mäskmästare af lika storlek, rektificator en aln hög och $\frac{3}{4}$ i diameter, jemte 2ne bäcken med 3 bottnar hwardera 1 aln 10 tum i diameter samt 5 tum djupa, jemte

en tryckpump och flera st rörledningar (som på några ställen genomgående väggarna) allt af ny koppar hwartill även hörer en mängd kranar och skrufvar af metall, nödige för driften af Brännvinsredskap i 3dje klassen med Ånga”. Den beskrivna anläggningen värderades till 888 riksdaler banco. Hela byggnaden med utrustning värderades till 2678 riksdaler banco, vilket med dagens penningvärde motsvarar drygt 300 000 kr. Den nya verksamheten var brandfarlig, men man konstaterar i handlingen att den låg på behörigt av stånd från såväl ladugården som huvudbyggnaden.

Brännvinspanna av koppar med kontrollstämpl. Detta är ett exempel på en mindre brännvinspanna än den som fanns på Gårdsby säteri.
Foto: Pierre Rosberg, Kalmar läns museum

År 1835 gifte sig Gustaf Hamiltons dotter Vivika Augusta med baron Sten Malte Ramel. Genom giftermålet övergick Gårdsby 1860 till baron Ramel. Gården fortsatte att skötas med en inspektor, men Sten Ramel var ofta på besök på Gårdsby. Gårdsby hade på nytt fått en driftig och engagerad ägare. När han tagit över begärde han laga skifte, som gjordes 1862. Efter förrättningen omfattade gården 1479 hektar. Under Sten Ramels tid byggdes ett mejeri på gården med ambitionen att inte bara ta hand om gårdens mjölk utan också förädla mjölken från andra gårdar i socknen.

Gårdens byggnader beskrevs i skifteshandlingarna. Corps-de logiet var byggt av trä med brädtak. Det var 30 alnar (18 m) lång, 16 alnar (9,6 m) bred och 6 alnar (3,6 m) hög. Byggnaden hade två våningar och var inredd med sex större och mindre rum, torkvind, tre ”klädesrum”, två spisrör, fem kakelugnar och en spis. Under huset fanns en valvkällare med grundmur och stenfot. Den i öster sammanbyggda flygeln hade ett takfall täckt med brädor. Den var 24½ aln (14,7 m) lång, 16 alnar (9,6 m) bred och 5¾ alnar (3,45 m) hög. Byggnaden hade en våning, som var inredd med fyra rum, två förstugor, kök och skafferi. Det fanns ett spisrör med en spis och tre kakelugnar. Flygeln i väster hade samma utseende och mått men taket var belagt med ”bläck” och byggnaden var inredd med kök, fem mindre kammare, förstuga och en vind över dessa rum. I trädgården fanns ett bostadshus, Trädgårds-mästarbostaden, som var byggd av trä och saknar angivna mått. Det hade ett brädtak och var inrett med fyra rum, två kök och två förstugor. Vidare fanns en vind, ett spisrör, fyra

tegelugnar och två köksspisar. En drängstuga byggd av trä hade tak av näver och torv. Den var 19 alnar (11,4 m) lång, 11,5 alnar (6,9 m) bred och 8 alnar (4,8 m) hög. På första våningen fanns två stugor, en kammare och en förstuga och på andra våningen ett rum med vind. Ett magasin byggt i trä hade tak av stickor, men måttuppgifter saknas. Magasinet hade tre våningar och första våningen var inredd för förvaring av sovel och brännvin. De båda övre våningarna var spannmålsmagasin. Mejeriet av sten hade tak av tegel. Det var 40 alnar (24 m) långt, 20 alnar (12 m) brett och 7 alnar (4,2 m) högt. På första våningen fanns mjölkställare, ostkammare, smörtrum, mejeri och förstuga. På andra våningen fanns ostsal, fyra rum, fyra kontor och förstuga. Någonstans i gårdens västra del finns en vedbod av stolpar och bräder. Av samma konstruktion var ett avträde, som fanns i gårdens östra del. ”Belägen på västra sidan av vägen” låg en ladugård som var 100 alnar (60 m) lång och 16,5 alnar (9,9 m) bred samt 6,5 alnar (3,9 m) hög. Taket var belagt med stickor/stickespån och väggarna var av stolpar och skifte vilket tolkas som att det var byggt i skiftesverksteknik. I ladugården fanns utrymmen för gårdens oxar, kor och får. Öster om vägen fanns en logelänga som var byggd av stolpar med en del av plank och en del av skiftesverk samt sticketak. Den var 130 alnar (78 m) lång, 16,5 alnar (9,9 m) bred och 6,5 alnar (3,9 m) hög. Här fanns stall, redskapsbod, loge med tröskverk samt sädeslador. I uppräknningen följer därefter en vagnbod och en lövbod som båda var täckta med näver och torv, ett svinhus täckt med bräder och en sädesria täckt med näver och torv. I kvarnbygg-

Del av laga skifteskartan för Gårdsby från 1862. Kartan har rektifierats och dagens byggnader är inlagda med vita linjer och dagens vägar med röda. De vita byggnadslinjerna visar att corps-de-logiet, trädgårdsmästarebostaden och Dusagården fanns vid den här tiden. Mejeriet är på lagaskifteskartan markerad med rött. Byggnaden var vid den här tiden under uppförande. Källa: Lanmäteriet

naden av trä, täckt med näver och torv, fanns två par kvarnstenar med gjutet växelverk. Mjölharens boningshus var av trä med tak av näver och torv. Om svinhuset får vi veta att det var av trä. I huset för vattensågen fanns "ett blad" och huset av trä har bräddtak. Arbetarbostaden Dusagården var byggd av trä med tak av näver och torv. Huset var på bottenvåningen inrett med två stugor, kök, ett mindre sidorum samt förstuga

och på andra våningen med två boningsrum. Man noterar också att det kring corps-de-logiet fanns en stor trädgård med en mindre parkanläggning. Av de här uppräknade byggnaderna är det bara corps-de-logiet, trädgårdsmästarebostaden, Dusagården och det vid tiden nybyggda mejeriet som finns kvar idag.

En färgstark uppkomling

1867 Lars Matheus Dahl, gift med Amalia Teresia Frick,
och August Peter Jakob Magnus Dahl, gift med
Charlotta Frick

1868 Lars Matheus Dahl, gift med Amalia Teresia Frick

Redan 1867 sålde baron Ramel Gårdsby. Köpare var Lars Matheus Dahl och hans bror August Peter Jakob Magnus Dahl. Året därpå löste Lars Matheus ut sin bror, men med sin familj bodde brodern kvar på gården till 1874. L M Dahl var en person som satt djupa spår i Gårdsbys historia, men som förblivit något av en gåta. Han föddes 1821 i Lund. Föräldrarna var extra ordinarie professorn, senare kyrkoherden och kontraktsprosten i Reslöv, Lars Peter Dahl och hans hustru Maria Bauer. Lars Matheus förefaller ha varit äldst i syskonskaran på tre bröder och två systrar. Med en far som var präst var akademiska studier ett måste för Lars Matheus. En notis i Post- och inrikes tidningar från den första februari 1844 berättar också att den då 22 år gamle Lars Matheus är student. Men anledningen till notisen ställer honom inte i någon god dager. Enligt notisen har Onsjö Häradsrätt den 17 november 1843 beslutat att studerande L M Dahl i Reslöv åter ska myndigförklaras. Han har alltså av okänd anledning förklarats omyndig.

Utsnitt ur "Sveriges Stats-tidning eller Post- och inrikes tidningar" från den 1 februari 1844. Källa: Kungl. Biblioteket, digitaliserade svenska dagstidningar

Den nya ladugård som L M Dahl lät bygga och som stod klar 1862.

Någon gång vid den här tiden har han flyttat från Reslöv, mellan Eslöv och Landskrona, till Östra Karaby nr 7, norr om Reslöv, och står antecknad där som arrendator 1848. Han hade då också hunnit gifta sig med Amalia Teresia Frick från Backåkra. De gifte sig 1847 och sonen Peter Anders Rudholp Dahl föddes 1848. Efter sina försyndelser i ungdomen verkar alltså Lars Matheus ha fått ordning på sin tillvaro men någonting måste ändå ha hänt under de följande åren. Gården i Östra Karaby är inte större än andra gårdar i området vid den här tiden. Familjen förefaller heller inte ha haft det bättre ställt än någon annan lantbrukarfamilj vid den tiden. Möjlig-

en kan pappa kontraktsprosten ha bidragit med ett startkapital men inte i någon större omfattning. Trots det kan han 20 år senare köpa Gårdsby säteri, troligen för 150 000 riksdaler, vilket med dagens penningvärde motsvara ca 8 350 000:-. Han köpte visserligen gården tillsammans med sin yngre bror, men löser ut hans 75 000 riksdaler redan året därpå. Det förefaller som lyckan hade lett mot L M Dahl, men hur det gick till har med tillgängligt arkivmaterial inte gått att fastställa. I olika perioder och i kompanjonskap med olika personer ägde han också, efter inköpet av Gårdsby, gårdar i Dädesjö socken, Nottebäcks socken, i Finland och i Ljungby socken

Fönster och korsvirkeskonstruktion i närbild.

utanför Kalmar. Sammantaget ger detta intrycket av en man som spelar högt i affärer och som vid den här tidpunkten, då han köper Gårdsby säteri, hade lyckan med sig. Till Gårdsby kommer han och familjen efter att en tid ha bott i Drothems socken i Östergötland.

Med L M Dahl hade Gårdby återigen fått en mycket färgstark ägare men på ett annat sätt än sina företrädare. Över honom svävar något av uppkomligens vilja att kompensera bristerna på anor med ett beteende som väcker uppmärksamhet och skapar avund men som också ses lite över axeln av de familjer

Tegelmagasin som byggdes under LM Dahls tid. Från Skåne hade han tagit med sig traditionen och kunskapen att bygga i korsvirke.

som kan luta sig mot sina anor. Han var en uppkomling och trots ett frikostigt sällskapsliv så blev han inte accepterad i de kretsar han gjorde allt för att tillhöra. Så väl L M Dahl själv som hans hustru hade ett eget fyrspann och vagn och lakej med livré. Han hade en betjänt som hette Sven Svensson Strandberg från Hallaröd i Malmöhus län. Vid den här tiden var slängkappa modernt och L M Dahl hade lärt sig att med en knyck på axeln låta slängkappan falla från axlarna. Betjänten som gick bakom fångade upp den innan den föll i golvet.

Gårdens intryck var naturligtvis viktigt för honom. Han lät riva K W Rappes stora ekonomibyggnader och byggde nytt där de ligger idag. Satsningen var något av det första han tog sig för som ny ägare och stod klar 1868. I lokalerna höll Hushållningssällskapet samma år ett stort möte. Han lät också göra om parken och planterade träd. Huvudbyggnadens tak belades med plåt. Därtill kom bygget av ett tre våningar högt tegelmagasin.

Gårdsaffärerna och även köpet av Gårdsby förefaller ha varit spekulationer i skog. När det gällde köpet av Gårdsby spelade dock säkert möjligheten att få ett ståndsmässigt boende också in men det var skogen som fick betala det dyra umgängeslivet. Avverkningarna tog fart på Gårdsby. L M Dahl inköpte ett sågverk som drevs av lokomobil, hyrde in ytterligare ett, byggde om sågen vid Sporrud och byggde ny såg vid Nye såg. De båda sistnämnda drevs med vattenkraft. Samtida vittnen berättar om att mycket folk var anställda för skogsarbete på gården och om de imponerade timmertravarna som förbi-resande kunde se. När L M Dahl gick i konkurs

Utsnitt ur tidningen Kalmar lördagen den 18 november 1899.

hade gården endast 24 skogskubikmeter per hektar. Skogen bestod då av kalmarek och ungskog. All timmerskog var borta. Detta var inte skogsbruk utan skogsskövling för att få tillgång till snabba pengar. De flesta som ägnade sig åt den här typen av skogsskövling vid den här tiden, till exempel träbaronerna utmed norrlandskusten, skapade stora förmögenheter. L M Dahl gick trots dessa omfattande skogsaffärer i konkurs. Hur det gick till är en gåta. Det extravaganta livet kostade men det var troligen de vidlyftiga affärerna som bidrog. Bland de rykten som skapades kring honom och hans tid på Gårdsby säteri finns ett som gör gällande att han hade affärer med Ryssland. Klart är att det bör ha varit andra affärer än skogen som till slut fällde honom.

1879 begärdes L M Dahl i konkurs. Efter konkursen flyttade han enligt husförhörlängderna för Gårdsby till Finland, där han också ska ha ägt gårdar. Det förefaller som den uppgiften var en dimridå. Redan 1881 återfinns han och hustrun som inflyttade på gården Ölvingstorp nr 13 i Ljungby socken i Kalmar län. Anledningen att paret sökte sig hit var säkert att i en av granngårdarna bodde ende sonen med sin familj. L M Dahl verkar ha ägnat sig åt att köpa och sälja gårdar för han flyttar ett par gånger inom socknen. I folkräkningen från 1890 bor han med hustrun och hushållerskan Hanna Hansson på gården Källeback i Ljungbys grannsocken Sankt Sigfrid. L M Dahl är nu till åren kommen men ger sig ändå ut på nya affärsäventyr. År 1894 bor han i Älghults socken och äger gården Hökanäs med tillhörande järnbruk. Tre år senare, 1897 dör hans hustru Amalia Teresia och i husförhörlängden

står antecknat att L M Dahl inte längre bor i socknen. Han har flyttat tillbaka till Ljungby socken och där dör också han två år senare, 1899. Socknens dödbok berättar att den före detta brukspatronen dött av influensa den 29 mars. Den 18:de november samma år kungör tidningen Kalmar att auktion kommer att hållas efter den förre bruksägaren från Hökanäs. Lösöret ska enligt kungörelsen vara värdefullt. Auktionen kommer att hållas nära Trekantens station. Så slutade den färgstarke före detta ägare till Gårdsby säteri sina dagar.

Herrskap och tjänstefolk på Gårdsby under 1800-talet

I och med att familjen Rappe köpte Gårdsby i slutet av 1700-talet och slog sig ner på gården upphörde definitivt systemet med arrendatorer som skötte gården åt ägaren. Från slutet av 1700-talet fanns antingen ägaren själv på plats och deltog i de dagliga besluten eller sköttes gården av en anställd inspektör. Från 1783 finns sammanhängande husförhörslängder som berättar om vilka som har bott på gården. Ett nedslag i husförhörslängden, som omfattar perioden 1800-1810, visar att det vid den tiden var flera drängar och pigor anställda på gården. De flesta som arbetade på gården var anställda under 1-4 år innan de drog vidare. Det var en ström av människoöden som vandrade genom gårdens drängstuga och pigkammare. Människorna i husförhörslängderna är namn utan ansikten. Några som har fått sina yrkestitlar inskrivna i husförhörslängderna, som betjänten Johan Liliequist och smeden Sven Lundgren, framstår tydligare än andra. Även några kvinnor har en förtydligande yrkestitel till exempel demioselle Sophie Gahne och jungfrun Sara Beata Stenberg. En demoiselle var vid den här tiden ett ogift fruntimmer av ofrälse börd. Man kan tänka sig att hon antingen fungerade som husfru eller kanske som guvernant åt herrskapets barn. En jungfru var vid den här tiden en tjänsteflicka i en finare familj. Hon tjänstgjorde i huvudbyggnaden och passade upp familjen. I mängden framträder en och annan också av andra orsaker. Det gäller till exempel pigan Sara Persdotter från Hörby som anställdes 1806. Hon var född 1765 och med sig till gården har hon sin oäkta son Pehr som då var sju år gammal. De

stannar i två år innan de flyttar till Tjureda. Vem var hon och vad hade hänt henne eftersom hon står ensam med sin pojke? I två år stannar också "flickan" Lisa Håkansdotter från Drev. Hon är född 1793 och alltså bara 14 år gammal när hon får tjänst på Gårdsby 1807.

Vid den här tiden finns också redan flera torp under säteriet. Torpens arrende betalades ofta med dagsverken. Det var många av de här människorna som fick bidra med arbetskraft till Karl Wilhelm Rappes ambitiösa nyodlingsprojekt. Bland torpen som återkommer i husförhörslängderna under 1800-talet finns Mecca, Ulvafall, Ekeberget, Trångshult, Lövskog, Backen och Hästhagen. På varje torp bor torparen med sin familj men på flera av torpen har man också inhyses boende hos sig. Det var ett sätt att antingen få en extra inkomst till hushållet eller en gratis arbetskraft som kunde hjälpa till med sysslorna på torpet när dagens ljusa timmar inte räckte till. Torparnas situation påminner till viss del om frälseböndernas med en osäkerhet hängande över den som hade svårt att betala för sig, blev sjuk och inte kunde uppfylla kontraktets dagsverken eller misskötte sitt åtagande på andra sätt. De var dock fattigare. Torpen var små och möjligheten att skaffa sig extra inkomster genom eget hårt arbete var små eftersom en stor del av arbetstiden tillföll godsägaren. Ofta fanns en stor barnaskara på torpet. Det var fler munnar att mätta men också fler par armar som kunde hjälpa till så fort de blivit tillräckligt gamla för att orka med de arbetsuppgifter som fanns att göra.

På Dusagårdens tak sitter en vällingklocka som användes för att tala om när gårdens arbetare kunde ta rast och när de skulle återgå i arbete.

Enligt husförhörslängderna bodde det på Gårdsby säteri med underlydande torp cirka 160 personer år 1835. Majoriteten var torpare. På flera av torpen fanns också en piga eller en dräng beroende på om det fanns söner eller döttrar i familjen som kunde hjälpa till. Går vi fram till 1880-talets folkräkning fanns det cirka 230 personer skrivna på Gårdsby säteri med dess underlydande torp. Av dessa bodde 131 personer på gårdens torp. 76 av dessa var barn. När man ser vilka titlar som de som står skrivna på gården har vid den här tiden kan man dra två slutsatser. Tidsmässigt befinner vi oss vid tiden för L M Dahls konkurs. Det gör att antalet anställda inne i huset förmodligen är lägre än tidigare. Betjänt och kusk saknas till exempel efter att ha avskedats. Anställda för att sköta gården är dock till stora delar de samma som tidigare under 1800-talet men fler har en yrkestitel som berättar om deras uppgift på gården. Här finns inspektor, bokhållare, rättare, ladugårdsfogde, trädgårdsmästare, pigor, drängar, och statkarlar. Gården har också sin egen snickare, murare, mjölnare, smed, sågare, vagnmakare, skraddare, vedsågare och väverska. Här finns också en småkolärrinna, en fiskhandlare, backstugehjon och inhysheshjon. Intressant är också att det saknas anställda med titlarna kopplade till gårdens mejeri. Har den stora satsningen redan gått i graven? Mejerskan Anna Stina Isaksdotter, som anställdes på gården i november 1879, har enligt husförhörslängderna från perioden 1873-80 bara stannat ett år på sin plats innan hon flyttat till Växjö. I samma längder finns koryktaren Peter Magnus Sunesson, som varit anställd på gården sedan 1862. I den aktuella längden får vi veta att

koryktare Sunesson kan läsa innantill i Luthers Katekes med förklaringar samt förstår vad han läser. Han har deltagit i alla förhör och begått nattvarden varje år. Att vara koryktare var inte den mest framstående uppgiften man kunde ha på en gård. Det var en tjänst som ofta innehades av någon till åren kommen som inte längre klarade av de mer fysiskt krävande arbetsuppgifterna. Koryktare Sunesson är vid den här tiden i 40-årsåldern. Han kan naturligtvis ha slitit ut sig men inga noteringar finns om att han ska ha varit oförmögen att arbeta. Kanske ser vi här en människa som med andra förutsättningar i livet skulle ha läst och utbildat sig istället för att vara tvingad till att arbeta praktiskt.

Torpet Lövskog

Ett av torpen under Gårdsby var Lövskog. Det är ett av de äldre torpen på gården och man kan genom husförhörlängdernas anteckningar följa de boende på torpet från slutet av

1780-talet. Under nästan 100 år sköttes torpet av samma familj. Den förste torparen på Lövskog som vi känner till namnet är Johan Andersson, som med hustrun Maja Mäns-

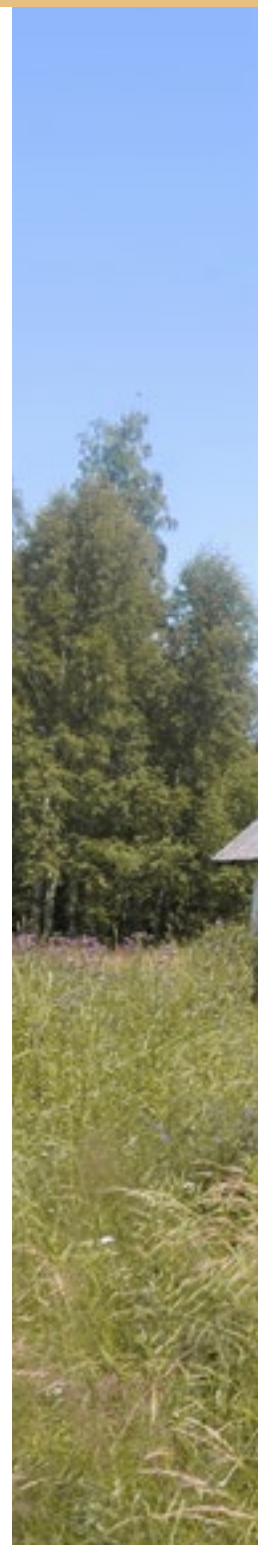
Torpet Lövskog

dotter bodde här 1788. Paret var i 20-årsåldern och på väg att börja bilda familj. Flera barn föddes men husförhörslängderna från olika år stämmer inte riktigt överens med varandra. Klart är att en av sönerna heter Anders och han föddes i början av 1800-talet. Med tiden blev det han som kommer att få ta över arrendet av torpet Lövskog.

År 1828 flyttade en Christina Svensdotter till Lövskog och gifte sig med Anders Johansson. Den här gången blev dock torpstugan inte full av barn. En liten pojke, döpt till Johan efter sin farfar, föddes juldagarna 1834 men dör redan några dagar in på det nya året. Året därpå, 1836 föddes sonen Johan Petter och fyra år senare dottern Anna Cajsa. Med dåtidens mått mätt fanns det därför plats i stugan och Anders föräldrar Johan och Maja blev kvar där som inhyses. Det verkar ha gått ganska bra för familjen. Någon gång mellan 1850-55 blev Anders ägare till 3/32 förmedlat mantal av Tveta Västregård i Gårdsby socken. Familjen verkar dock ha bott kvar på Lövskog och gården i Tveta brukades av andra. År 1856 står Anders som ägare av gården i Tveta och brukare är hans son Johan med familj. Johan Peter Andersson har gift sig med en Lisa Beata Magnidotter. I slutet av 1850- och början av 1860-talet bor på gården i Tveta också Anders syster Anna Cajsa med maken Peter Pehrsson. År 1863 fattade Johan Peter och hans Lisa Beata ett livsavgörande beslut. De utvandrade

med sina två döttrar och en son till Nordamerika. De tillhör den första vågen av svenska emigranter till det stora landet i väster. Denna första emigrationsvåg utgjordes av familjer. Johan Peter och Lisa Beata var ett par av alla dem som var verklighetens Karl-Oskar och Kristina enligt författaren Vilhelm Mobergs berättelser.

Kanske var detta ett avgörande även för Anders Johansson. Några år efter sonens flytt till Amerika såldes gården i Tveta och dottern Anna Cajsa med familj flyttade till Lövskog. 1869 dog Anders hustru Christina. Anders gifte snabbt om sig med Kristina Johansdotter och paret flyttade till backstugan Arebro i Gårdsby socken. Anna Cajsa och hennes familj blev kvar på Lövskog till 1876 då de flyttade till torpet Krogen. Ny brukare av Lövskog blev tillslut Otto Lorenz Lindqvist med hustrun Johanna Maria Johansdotter och sex barn. Han kom att efterträdas av ett antal kortvariga brukare – Jonas Peter Carlsson från Dädesjö med familj, Frans Gustaf Petersson med familj och Karl Magnus Gustafsson med familj. År 1904 tillträdde Nils Gustaf Johansson från Tjureda. Han var gift med Ida Hilma Svensson från Slätthög. Åtta barn, sju söner och en dotter, växte upp i stugan. Det blev dottern Margit med familj som kom att överta arrendet och barnbarn till henne arrenderar idag Lövskog.

Kort återställare och ny vanvård för Gårdsby säteri

- 1879 Carl Schander, gift med Amalia Schander
född Skoog
1900 August Schander
1900 Johannes Nilsson, gift med Anna Schander
1930 Benno Nilsson

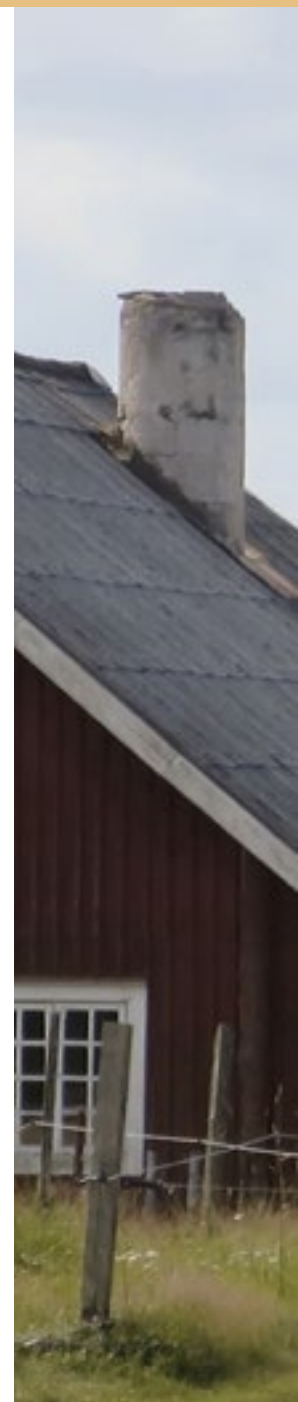
Gårdsby säteri kom efter Dahls tid i en driftig ägares händer. Vid den exekutiva auktionen den 18 juni 1879 köptes gården av fabrikör Carl Schander från Växjö för 71 500 kronor, vilket med dagens penningvärde motsvara 4 382 111 kronor. Fabrikör Schander var en av Växjös ledande personer vid den här tiden. Han drev handelsrörelse, ägde tändsticksfabriken och var politiskt aktiv, bland annat som drätselkammarens ordförande. Med honom som ägare kom Gårdsby att uppleva en ny glansperiod. Stora satsningar gjordes på jordbruket. Mer spannmål odlades och det ledde till

Carl Schander. Bildkälla: Växjö stads historia av Lars Olof Larsson.

större behov av spannmålsmagasin. Två nya, stora magasinbyggnader uppfördes. Ny skog planterades på de avverkade områdena. Flera vägar rätades, smedja byggdes och parken utökades.

Men liksom Dahl så fick Schander ekonomiska bekymmer som gjorde att han bjöd ut Gårdsby till försäljning år 1900. Han hann dock aldrig sälja eftersom han själv avled samma år. Gårdsby var då hårt belånat. De sju syskonen sålde sina andelar i gården till äldste sonen August, som i sin tur sålde den vidare till sin sväger vice häradshövdingen Johannes Nilsson. Johannes var gift med Karl Schanders dotter Anna. De hade träffats på Gårdsby då juridikstudenten Nilsson arbetat som informator åt familjens barn. Johannes Nilsson var brorson till operasångerskan Christina Nilsson. Köpet av Gårdsby gjordes med stöd av den framgångsrika fastern. Hon i sin tur verkar ha blivit väldigt fäst vid Gårdsby och tillbringade flera somrar på gården. Här fanns ett sovrum, grevinnans sovrum, som stod redo att ta emot henne då hon kom till Växjö från Paris. Den goda förbindelsen med fastern var avgörande för att Johannes Nilsson skulle kunna köpa

Svinhuset till vänster och slakthuset till höger byggdes 1921 och var en av få satsningar på gårdens ekonomibyggnader som gjordes under Johannes Nilssons tid som ägare. I bakgrunden byggnad som rymmer såg och spannmålsmagasin.

I svinhusets betongsockel har man gjutit in byggåret för huset.

och behålla gården. Fastern fick vid flera tillfällen hjälpa honom ekonomiskt. Tyvärr var han ingen jordbrukare. Han skall också ha varit en misstänksam person som inte litade på de inspektorer han anställde. Under hans 30 år som ägare hände ytterst lite på gården. Skogen som efter Dahls omfattande avverkningar hade vuxit till sig avverkades inte trots att

inkomsterna kunde ha behövts. Inte ens under första världskriget då staten krävde att ved skulle huggas ansåg Nilsson att det var nödvändigt. Huggarna krävde allt för mycket betalt!

När Christina Nilsson gick bort 1921 försvann Johannes Nilssons välgörare och hans ekonomiska situation försämrades. Det oroliga världsläget efter kriget drog ner priserna

Johannes Nilsson familjegrav på Gårdsby kyrkogård. Här är också sonen Benno begravd.

på skogsvaror så när han tillslut började sälja rotposter för avverkning gav det inte det ekonomiska utbyte som man kunde förvänta. Bristen på underhåll av byggnaderna på gården började också visa sig på 1920-talet. Den välskötta gård han köpt av Carl Schanders sterbhus var ett minne blott och lånen översteg vida gårdens värde. Han var på väg mot konkurs men slapp själv uppleva katastrofen eftersom han avled

1930. Det blev istället hans son Benno som skulle försöka reda ut gårdens ekonomiska förfall. Liksom sin far kunde han inget om jord- eller skogsbruk. Efter tre år gick han i konkurs och banken övertog gården. Eftersom tiderna var hårda i spåren av Krueger-kraschen valde man att arrendera ut gården och avvaktade med försäljningen.

Familjen Gowenius

1933 Smålands bank, bankdirektör Gustaf Svensson
1935 Kurt Gowenius och Gustaf Fimmerstad
1967 Peder, Jan och Mikael Gowenius
2008 Pule och Masiza Gowenius samt
Eva-Charlotta Arnason

Gårdsby säteri var vid den här tiden i ett bedrövligt skick. Såväl gårdens byggnader som de torp som fortfarande hörde till var förfallna. Banken bekostade renovering av torpen och tanken var att börja sälja ifrån dem. En stor del av skogen hade Johannes och Benno Nilsson hunnit avverka före konkursen men beräkningar visade att det fanns 77 400 m³. Det gjorde att Kurt Gowenius och Gustaf Fimmerstad tillsammans vågade satsa och köpte gården av banken 1935. Man betalade 355 000:- och därutöver hade banken kvar en inteckning i gården på 310 000:-. När torpen såldes av skulle 80% av försäljningssumman betalas in till banken.

Gustaf Fimmerstad var bosatt på en gård utanför Törebo da i Västergötland. Han kom att äga men inte bo på Gårdsby. Det blev istället Kurt Gowenius som tillsammans med sin familj flyttade in i huvudbyggnaden. Man fick ta tag i flera stora renoveringsprojekt av både bostäder och ekonomibyggnader för att få verksamheten på fötter igen. Man försökte hitta olika nischer som kompletterade det traditionella jordbruket med mjölkkor och spannmålsodling. Ett sådant område var odlingen av lin under krigsåren. Linodling i större skala hade inte förekommit sedan Karl Wilhelm Rappes tid men under andra världskriget när tillgången på importerade varor

Gårdsby säteris corps-de-logi på 1930-talet Bildkälla: Jan Gowenius samling

sjönk blev det återigen intressant. Man hade också odling av sättpotatis. Det krävde omfattande kontroller av kvalitet och att det man erbjöd var av rätt sort. Till Stockholmstrakten såldes sättpotatis av sorten Magnum Bonum och till Bjärehalvön i Skåne sorten Puritan. På gården fanns också ett sågverk. Man sågade timmer från den egna gården. Virket såldes genom ett av de större sågverken i trakten. Linodlingen lades ner efter kriget medan odlingen av sättpotatis och sågverket var i drift till 1963.

Samarbetet med Gustaf Fimmerstad fungerade väl men målet för Kurt Gowenius var att kunna köpa ut sin kompanjon och bli ensam ägare till gården. Det köpet kunde genomföras 1951. Därefter har gården varit i familjen Gowenius ägor. Kurts söner Peder, Jan och Mikael övertog gården 1967

Flygfoto över Gårdsby säteri från 1933. Källa: Jan Gowenius

och omvandlade verksamheten till ett aktiebolag. Jan var ansvarig för jordbruket och Mikael för skogsbruket medan Peder valde ett arbete utanför gården. Inom jordbruket satsade man mycket på mjölkproduktionen. Man renoverade ladugården 1965 och var då en av de första svenska ladugårdar som fick så kallat spaltgolv. Det är en typ av golv med stavar, vanligen av betong, mellan vilka djurens gödsel kan trampas ner till ett underliggande golv. Det underlättar naturligtvis renhållningen i ladugården och gör att djuren inte behöver stå i gödseln. Man satsade också på avel för att få bra bättre mjölkkor som kunde producera mera. Man kom att inrikta sig på rasen Holstein som är en svart-vit mjölkkras. Genom kontakter med Kanada importerade man tjursperma och började föda upp kalvar för eget bruk men även för försäljning. Det blev ett viktigt komplement till mjölkproduktionen, som under de senaste decennierna varit en ekonomisk berg- och dalbana för Sveriges bönder. Importen av tjursperma och de kontakter man hade med Kanada lade grunden för företaget

kring säteriet öppet. Man skördar vall och spannmål för behovet av foder. Skogen är idag en viktig del av verksamheten. Gården omfattar ungefär 1100 hektar skog. Gårdsby ligger i det område kring Växjö som drabbades mycket hårt av de båda stormarna Gudrun 2005 och Per 2007. 10 år efter stormarna kräver den nyplanterade skogen en hel del röjning. På gården finns idag också Masiza Gowenius företag Gårdsby Hantverkssnickeri.

När Benno Nilsson 1933 lämnade gården fanns fortfarande omkring 20 personer anställda. Fler av dem var anställda som statdrängar eller statkarlar. Det innebar att de fick husrum för sig och sin familj samt lön i natura så som livsmedel och bränsle. Statsystemet upphörde 1940 och därefter skulle alla löner inom jordbruket betalas i kontanter. Under 1900-talet har gården mekaniserats och behovet av anställda har minskat. Under den tid man fortfarande hade mjölkproduktion fanns sex anställda förutom de familjemedlemmar som arbetade på gården.

Semex, som idag drivs av medlemmar av familjen.

Tredje generationen Gowenius, som idag driver Gårdsby säteri, är Peders båda söner Pule och Masiza, samt Jans dotter Eva-Charlotta Arnason. 2008 upphörde man med mjölkproduktionen. Idag har man ca 100 köttdjur som håller landskapet

Gårdens byggnader

I. Corps-de-logi

Corps-de-logiet består av en huvudbyggnad i mitten med en sammanbyggd flygel vid varje gavel. Huvudbyggnadens nedre våning är den byggnad som uppfördes av häradshövdingen Gustaf Berghman 1740-45. Den byggdes till av Karl Wilhelm Rappe 1812. Bottenvåningens takhöjd ökades från 2,3 meter till 3,3 meter och högre fönster sattes in. Man byggde också ytterligare en ny våning samt de båda flyglarna. På 1860 -70-

talet, under Lars Matheus Dahls tid, belades taket med plåt. Kort efter att Kurt Gowenius och Gustaf Frimmerstad köpt gården på 1930-talet renoverades huset. De brädklädda och rödmålade fasaderna reveterades och avfärgades i en rosa kulör. Dahls plåttak byttes ut mot kopparplåt. Interiört är huset idag modernt renoverat men planlösningen från tidigt 1800-tal finns kvar. I halva huset bor en av ägarfamiljerna och den andra halvan är utlyrd.

Gårdsby säteris corps-de-logi

Karta över Gärdby säteris byggnader. De numrerade byggnaderna ingår i byggnadsminnet. Siffror inom blå ring visar befintliga byggnader som inte ingår i byggnadsminnet och siffror inom blå fyrkant visar ungefärligt läge för byggnader som rivits under 1900-talet.

Trädgårdsflygeln, även kallad kavaljershuset

2. Trädgårdsflygeln, även kallad kavaljershuset

Trädgårdsflygeln byggdes i samband med att huvudbyggnaden fick sitt nuvarande utseende 1812. Liksom huvudbyggnaden är den idag putsad och avfärgad i en rosa kulör. Pyramid-

taket är belagt med tegel. Huset används idag som en modern bostad för en av ägarfamiljerna.

Inspektorsbostaden

3. Inspektorsbostaden

Den så kallade inspektorsbostaden byggdes 1883. Den var som namnet anger tjänstebostad för gårdens inspektor. Huset har en timmerstomme som har putsats. Interiört renoverades

byggnaden 1977-78 och har efter det två lägenheter, en på varje våning.

Arbetarbostaden Dusagården

4. Dusagården

Dusagården är troligen, tillsammans med den äldsta delen av huvudbyggnaden, den äldsta bevarade byggnaden på gården. Den byggdes ursprungligen på en plats hundra meter österut, men när är inte känt. Byggnaden har använts som arbetarbo- stad. Huset är av trä och var tidigare rödmålat och hade ett

tak av torv. Liksom andra byggnader reveterades den omkring 1935 och avfärgades i en rosa kulör. Taket belades med tegel. Interiört renoverades huset 1973. Tidigare hade det funnits en lägenhet på varje våning men efter renovering är hela huset ett boende som hyrs ut.

5. Garage

Byggnaden har använts som garage och redskapsbod för arbetarna som bodde i före detta mejeriet. Garaget har en ålderdomlig timrad gavel med en skuren dekor i gavelröset.

Byggnaden har alltså en äldre historia på gården men hur den använts eller när den byggdes är inte känt.

Denna byggnaden blev garage under 1950-60-talet. Den har en ålderdomlig timrad gavel med skuren dekor i gavelröset.

Före detta mejeriet som idag är bostad

6. Före detta mejeriet

Mejeriet byggdes 1860-61. Man misstänker att det var på denna plats som linberedningsinstitutet tidigare låg. Det måste ha varit en större byggnad eftersom här fanns plats för undervisningssal som användes av församlingen när ny kyrka byggdes i Gårdsby 1832. I denna försvunna byggnad fanns också boende för ca 20 elever och kök. Mejeriet byggdes i sten med tak av tegel. Det var en för tiden påkostad byggnad. Man tog hand om gårdens mjölk och förädlade den, men även

mjölk från gårdar i socknen togs emot här. Efter tiden som mejeri byggdes huset om och blev bostad med tre lägenheter i bottenvåningen och en på andra våningen. På 1950-talet slogs ett par av dessa ihop till en större lägenhet. Lägenheterna har byggts om och moderniserat under 1900-talet och hyrs idag ut. Den stadiga stenfoten och källaren vittnar om behovet av att kunna kyla mjölkvarorna även under varma sommark dagar.

Bykstuga

7. Bykstuga

Bykstugan användes av de boende i före detta mejeriet för tvätt, slakt och andra arbetsuppgifter som krävde extra

oömma utrymmen. Huset ligger vid en liten damm i Vendels Kanal och här kunde tvätten sköljas. Datering okänd.

Svinhus

8. Svinhus

Svinhuset byggdes 1921 under Johannes Nilssons tid som ägare. Huset byggdes för att få Gårdsby godkänt som lantbruksskola. Svinuppfödning var en viktig lantbruksgren och måste naturligtvis ingå i undervisningen på en lantbruksskola. Johannes Nilsson lyckades få gården godkänd och verksamheten bedrevs i 6 år innan rättigheten drogs in.

9. Slaktbod

Slaktboden byggdes även den 1921 av Johannes Nilsson, som en del av satsningen för att bli lantbruksskola. De grisar som föddes upp i svinhuset behövde tas om hand på ett bra sätt efter slakt och därför byggdes det här huset.

Slaktbod

10. Såg och spannmålmagasin

Huset byggdes 1885 under Karl Schanders tid. Då fanns ett sågverk i bottenvåningen och spannmålmagasin på våningsplanen däröver. Spannmålmagasinen användes ända fram till 1978. Idag är Gårdsby Hantverkssnickeri, som drivs av Masiza Gowenius, inrymt i lokalen. Man tillverkar möbler och inredningar i trä. Här finns också utställningslokal.

Såg och spannmålmagasin

11. Spannmålsmagasin

Huset är byggt med korsvirkesstomme. Teglet är synligt och fönstren har försetts med dekorativa figursågade träfoder. Detta är en av de bevarade byggnader som uppfördes under Lars Matheus Dahls tid på gården. Han lät sig inspireras av sitt skånska arv och byggde i korsvirkesstil som var en teknik han som skåning var förtrogen med. Byggnaden används idag som garage och verkstad. En del av fasaden mot öster har därför rivits och en skjutbar aluminiumport har satts in.

Spannmålsmagasin

Smedbostaden

12. Smedbostaden

Bostad för gårdens smed. Huset är putsat och avfärgat i en rosa ton liksom alla gårdens bostadshus.

13. Smedja

På en gård av Gårdsbys storlek behövdes en smedja för att klara av alla reparationer av jordbruksredskap och vagnar, för att sko hästar och för att tillverka spik, gångjärn och andra järnvaror som behövdes på gården. Men en smedja var en eldfarlig verksamhet och därför placerades den en bit ifrån gården och dess ekonomibyggnader. Smedjan ska ha byggts på 1880-talet under L M Dahls tid.

Smedjan

Utsnitt ur den ekonomiska kartan från 1940-talet. Källa: Lantmäteriet

Trädgården och allén

De tidigare ägarna av Gårdsby som satsat på gårdens utveckling har också gjort insatser för trädgården och parken. En anlagd park var en viktig statusmarkering. Såväl Karl Wilhelm Rappe som Lars Matheus Dahl satsade på parken och vägen fram till corps de logiet. K W Rappe planterade 500 olika fruktträd i parken och rätade ut vägen som tidigare slingrat sig fram mot gården. L M Dahl förändrade parken och planterade även han en hel del träd. En del av de stora träden, bland annat kastanjer, lindar och lönnar, som idag finns i parken kan vara från hans tid. På skifteskartan från 1862 ser man en planlagd trädgård med olika kvarter. Genom deras numrering kan man i handlingen se att de kallas för "trädgårdsland". Norr om parken finns ett stort antal lotter som kallas för "trädgårdsträdan" eller "trädgårdsgärdet". Här har alltså funnits omfattande trädgårdsodlingar som skulle fylla gårdens behov av grönsaker, frukt och bär. På den ekonomiska kartan från 1940-talet har parkanläggningen förändrats och flera av de äldre gångarna har lagts igen.

Som man kan se på kartorna från storskiftet och laga skiftet gick tidigare Gasslandavägen närmare säteriet än idag. Den gamla vägsträckningen är än idag tydlig. På den ekonomiska

kartan från 1940-talet har den gamla Gasslandavägen kvar en allé. På skifteskartan från 1862 kan man se att vägen haft en allé ett långt stycke både åt norr och söder.

Den gamla Gasslandvägens sträckning
nära säteriets corps-de-logi.

Byggnader utom byggnadsminnet

14. Tröskloge

Trösklogen ska ha byggts på Schanders tid, vilket innebär någon gång 1879-1900. Här fanns förutom tröskloge under lång tid också en såg och förvaring av potatis. För trösklogen räkning byggdes körbana så att man enkelt kunde köra in med lassen med spannmålskärvar och slänga ner dem till

tröskverket som stod på golvet. För hand vändes kärvarna rätt och stoppades in i tröskverket. Sågverket var i gång till 1963. Idag finns ett mindre sågverk som används periodvis. Förvaringen av potatis pågick till dess odlingen av potatis i större omfattning upphörde 1963.

Den stora trösklogen har ett mäktigt valv. Till höger i bilden ser man några av de luckor genom vilka potatis lastades in för vinterförvaring.

Genom hela trösklogen gick en körbana. Från körbanan kastades spannmålskärvar ner till tröskverket. Här en av körbanans ingångar till trösklogen.

Ladugården

15. Ladugård

När Lars Matheus Dahl köpte Gårdsby användes den ladugårdsanläggning med stallar och logar som i två långa byggnader hade uppförts av Karl Wilhelm Rappe utmed huvudvägen fram till gården. Att låta gårdens gäster åka mellan ekonomibyggnaderna gick inte för sig och därför lät Dahl uppföra en ny ladugårdsanläggning väster om de tidigare byggnaderna. Den nya ladugården byggdes i en fyrkant och rymde koladugård i söder, utrymmen för kalvar och sexton stycken oxar i öster, stall med plats för sex par hästar samt fyra boxar i norr och tröskloge i väster. Genom byggnaden löpte en 385 meter lång körbana. Byggnaden med körramperna till trösklogen finns kvar än idag men byggnaden har naturligtvis moderniserat.

År 1965 var Jan Gowenius ansvarig för en större renovering av kostallet. Bottenvåningen göts då i betong och utrymmet försågs med spaltgolv. Jan hade sett tekniken under en resa i USA och Gårdsby var en av de första anläggningar i lan-

det där man byggde på det här sättet. Man byggde för uppstallade djur och var också tidigt ute med att se till att varje djur hade ett båsmått på 120X170 cm vilket är det båsmått som krävs för att man idag ska få ha uppstallade nötkreatur. Efter ombyggnaden 1965 hade ladugården plats för 104 djur varav 62 mjölkkor, två tjurar och resterande utrymme för rekryteringsdjur. Även det tidigare stallet i norr har renoverats på 1990-talet. Sedan gården upphörde med mjölkproduktion finns inga djur längre i den här byggnaden. Delar av den används för lagring av ensilage och foder samt som förråd.

16. Ladugård med lösdrift

Denna nya ladugårdsbyggnad med lösdrift för nötdjur byggdes 1998. Den används än idag för gårdens djur under vinterhalvåret.

Rivna byggnader

17. Potatiskällare, redskapsbod och spannmålsmagasin

Byggnaden är omnämnd i skifteshandlingen från 1862. Kurt Gowenius skriver i sin historik för Gårdsby att detta kan ha varit ett gammalt bränneri, alltså det ångbränneri, som Gustaf Hamilton lät uppföra 1850 men det har inte gått att klarlägga. Huset var byggt av trä. I bottenvåningen fanns sovel- och brännvinsbodar det vill säga ett slags visthus. På andra våningen förvarades spannmål. Byggnaden revs 1983.

18. Vedbod

Byggnad av sten som låg i anslutning till byggnad nr 5. Här förvarades den ved som arbetarna hade tillgång till.

19. Kvarn

Här låg den kvarn som Karl Wilhelm Rappe lät bygga i samband med att Vendels kanal byggdes. Av huset återstår idag bara grundrester, raserade vattenhjul och kvarnstenar. Kanalbygget gav en god fallhöjd, hela tre meter, men tillgången på vatten var begränsad och kvarnen kunde bara drivas i perioder. Enligt Jan Gowenius ska vattenhjulet som användes här ha varit ett av de största i Kronobergs län.

Händelselista

?	Ägare Ragvald Puke av släkten Bonde		Rappe, gift med Margareta Eleonora Posse
1393	Ägare Peter Ragvaldsson Bonde	1797	Storskifte genomförs i Gårdsby.
1428	Ägare Ragvald Puke, gift med Anna Markvardsdotter (fogdedotter från Finland)	1800-1830	Två nya stora ekonomibyggnader uppfördes av KW Rappe. Byggnaderna inrymde djurstallar och foderlador.
1469	Ägare Ingeborg Ragvaldsdotter, gift med Peder Ragvaldsson Fargalt	1810	K W Rappe lämnar sin militära karriär för att istället ägna sig åt skötseln av Gårdsby. Omgående påbörjar han arbetet med ett nytt corps-de-logi. Dusagården renoverades. Vägen fram till gården rätades.
1514	Ägare Margareta Pedersdotter, gift med Klas Kyle	1812	Trädgårdsflygeln byggdes.
1514	Ägare Klas Kyle, gift med Margareta Pedersdotter	1818	K W Rappe tilldelas kommandörstecknet av Wasaorden för sina insatser för det svenska lantbruket.
1535-40	Ägare Hans Kyle, gift med Karin Kagg och därefter Anna Oxenstjerna av Mörby	1830	Ägare C F Posse
1583	Ägare Clas Kyle, gift med Hillevi Posse	1831	K W Posse avlider.
1610	Ägare Hans Kyle, gift med Vendela Skytte, Elisabeth Dühe och Maria Ribbing	1832	Carl Fredrik Posse löser ut övriga borgernärer och blir ensam ägare till Gårdsby. 1840 Ägare Fredrik Rappe och Johan Rappe
1600-1610,	troligen, byggde Hans Kyle ny huvudbyggnad för att få gården förklarad vara säteri.	1847	Ägare Fredrik Rappe
1611	Gårdsby godkänns som säteri.	1848	Ägare Gustaf Hamilton, gift med Fredrika Bonde af Björnö
1662	Ägare Hedvig Kyle, gift med Per Lood	1850	Ångbränneriet byggs.
1666	Ägare Jonas Bure den yngre, gift med Märta Bonde	1860	Ägare Sten Ramel, gift med Vivika Augusta Hamilton
1686	Ägare Elisabeth Bure, gift med Bengt Kafle	1860-61	Mejeriet byggs.
1714	Ägare Margareta Gyllenax, gift med Peder Gyllenax	1862	Laga skifte genomfördes i Gårdsby
1721	Ägare Gustaf Berghman, gift med Maria Kristina Rudbeck	1867	Ägare Lars Matheus Dahl, gift med Amalia Tere-
1721-1742	Nytt corps-de-logi byggdes av Gustaf Berghman		
1742	Ägare Gustaf Branting, gift med Maria Magdalena Lagervall, Petrus Colliander		
1775	Ägare Johan Gustaf Rappe, gift med Fredrika Humble		
1787	Ägare Johan Fredrik Rappe och Karl Wilhelm		

	sia Frick, och August Peter Jakob Magnus Dahl, gift med Charlotta Frick	1951	Kurt Gowenius löser ut Gustaf Fimmerstad och familjen Gowenius blir ensamma ägare till gården.
1867-68	L M Dahl river K W Rappes ekonomibyggnader och en ny fyrkantig ladugårdsanläggning byggdes.	1963	Verksamheten vid sågverket upphör och liksom odlingen av sättpotatis.
1868	Ägare L M Dahl, gift med Amalia Teresia Frick	1965	Renovering av ladugården. Djurstallet försågs med spaltgolv.
1868-1879	Parken gjordes om och träd planterades. Corpsde-logiets tak av stickespån ersätts av ett plåttak. En tre våningar hög magasinbyggnad uppförs i korsvirkesteknik.	1967	Kurt Gowenius söner Peder, Jan och Mikael övertog Gårdsby säteri
1879	Ägare Carl Schander, gift med Amalia Skoog	1993	Byggnad som rymde potatiskällare, redskapsbod och spannmålsmagasin revs.
1879-1900	Flera vägar rätades ut och parken utökades. Trösklogen byggdes.	1998	Ny ladugårdsbyggnad med lösdrift byggdes.
1880-talet	Ny smedja byggdes.	2008	Peder Gowenius söner Pule och Masiza samt Jan Gowenius dotter Eva- Charlotta Arnason övertog Gårdsby säteri. I samband med arvsskiftet upphörde mjölkproduktionen på gården.
1883	Inspektorsbostaden byggdes.		Gårdsby säteri byggnadsminnesförklarades.
1885	Såg och spannmålsmagasin byggdes.	2008	
1900	Ägare August Schander		
1900	Ägare Johannes Nilsson, gift med Anna Schander		
1921	Nytt svinhus och slaktbod byggdes		
1930	Ägare Benno Nilsson		
1933	Ägare Smålands bank, bankdirektör Gustaf Svensson		
1935	Ägare Kurt Gowenius och Gustaf Fimmerstad		
1935	Flera av gårdens byggnader renoverades. Corpsde-logit reveterades och plåttaket byttes mot kopparplåt. Trädgårdsflygeln, inspektorsbostaden, Dusagården, f d mejeriet och smedbostaden reverterades.		

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Larsson, Lars-Olof, Växjö genom 1000 år, 1991

Otryckta källor

Gårdsby säteris historia, Kurt Gowenius, opublicerad sammanställning av säteriets historia

Kungliga biblioteket, digitaliserade svenska dagstidningar

Lantmäteriet, historiska kartor

Länsstyrelsen i Kronobergs län, handlingar rörande Gårdsby säteri

SVAR, Brandsförsäkringshandling för bränneriet på Gårdsby säteri

SVAR, Gårdsby kyrkoarkiv

Muntliga uppgifter före ägaren Jan Gowenius

Muntliga uppgifter Jenny Raving, arrendator Lövskog

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

BESLUT
Datum
2008-04-11

Ärendenummer
432-2640-08

1 (5)

Masiza Gowenius m.fl.
Mejeriet
Gårdsby säteri
355 92 VÄXJÖ

Byggnadsminnesförklaring av Gårdsby säteri, Gårdsby 6:13, Gårdsby socken, Växjö kommun

BESLUT

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen (KML) Gårdsby säteri med tillhörande byggnader för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar enligt 3 kap 2 § samma lag att följande skyddsföreskrifter skall gälla.

1. Byggnaderna numrerade 1 - 5 på bifogade karta får inte rivas, flyttas eller byggas om eller förändras beträffande exteriören.
2. I byggnaderna 1 - 5 får ingrepp inte göras i stommen och planlösningen i husen får inte ändras.
3. Byggnaderna nr 6, 7 samt 10-20 får inte rivas eller flyttas. Ev utvändiga förändringar skall göras med strävan att bibehålla byggnadernas karaktär. Byggnad nr 7, 8, 9, 13 och 14 är byggnader som används för driften och därför ligger utanför skyddsområdet.
4. Alléerna inom skyddsområdet skall vårdas och underhållas på sådant sätt att karaktären bevaras.
5. Byggnaderna inom skyddsområdet skall underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall göras på sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
6. Det skyddsområde, som markerats med streckad linje på bifogad karta, får inte bebyggas ytterligare. Området skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets karaktär inte förvanskas.

C:\DOCUMENT\GÅRDEN\SÄTERI 886\FÖRKLARING_2008.DOC

Postadress	Gataadress	Telefon	Fakfax	E-post	Hemsida
351 86 VÄXJÖ	Kungsgatan 8	0470 860 00	0470 862 20	lanstyrelsen@lg.ln.se	www.g.ln.se

Kontakt i detta ärende Margit Forsström	0470 864 88	0470 862 55
--	-------------	-------------

REDOGÖRELSE FÖR ÄRENDET

I samband med att Riksantikvarieämbetet 1991 beviljade ett bidrag till fasadrenovering av flera av bostadshusen var ett villkor att Ni som ägare accepterade en byggnadsminnesförklaring. Den 9 december 1991 meddelade Ni i skrivelse till Länsstyrelsen att Ni önskade att husen och miljön kring Gårdsby säteri skulle förklaras för byggnadsminne (dnr 221-8854-91). Länsstyrelsen underrättade inskrivningsmyndigheten den 12 december 1991 att fråga om byggnadsminnesförklaring väckts.

Hösten 1998 avsattes särskilda resurser vilket resulterade i en omfattande dokumentation med ritningar, foton och beskrivande text av de olika byggnader, som var aktuella för en byggnadsminnesförklaring.

Särskilda skyddsföreskrifter har därefter utarbetats och diskuterats med Michael och Jan Gowenius vid ett möte i mars 2000. Ett något omarbetat förslag skickades på remiss till Er i december 2003. Ni har vid telefonsamtal meddelat att Ni inte hade något att erinra mot detta.

På grund av resursbrist för att genomföra byggnadsminnesförklaringen avskrevs ärendet tillfälligt och återupptogs 2003. I den rullande treårsplan för byggnadsminnesförklaringar som Länsstyrelsen tog beslut om i maj 2003 har Gårdsby säteri högsta prioritet.

På grund av ändrade rutiner rörande fastighetsregistrering av byggnadsminnesfrågor skrev Länsstyrelsen den 9 januari 2004 till Lantmäteriets fastighetsregister och underrättade att fråga väckts.

Såväl byggnadsnämnden som kulturnämnden i Växjö kommun har genom protokollsutdrag tillstyrkt förslaget i november 2004 efter remiss från Länsstyrelsen. Även Smålands museum har vid underhandskontakt ställt sig bakom förslaget.

HISTORIK

Gårdsby socken har en lång historia som bygd tack vare läget vid Helgasjöns vattensystem och goda odlingsförutsättningar. Fornlämningarna är rik och varierad med kända forn lämningar redan från stenåldern.

Gårdsby omnämns skriftligen första gången 1428 då Ragnvald Puke Bonde ärver två gårdar i Gårdsby, Vikensved m.m. efter sin far. Vid reformationen bestod Gårdsby av fem hemman. Ett av dem blev pastors stonhemman under 1600-talet och de övriga fyra låg under Drättinge säteri under 1640- och 50-talen. 1661-65 lades en av dessa gårdar, Munkabolet, som eget säteri och de övriga tre under detta.

Huvudbyggnaden i en våning uppfördes under 1700-talets andra hälft och flyglarna 1810.

Från 1775 - 1848 var Gårdsby i släkten Rappes ägo. Overstelöjtnant Carl Vilhelm Rappe, som ensam var ägare 1801-1832, var en föredömlig lantbrukshållare och bl.a. ledamot av Lantbruksakademien. Han förvärvade intilliggande säteri Kråketorp och Backetorp för att förbättra vattenförsörjningen. Han anlade 1810 en grävd och stensatt kanal, den s.k. Vendes kanal, som delvis går genom byggnadsminnets skyddsområde. Rappe lät bygga flera nya byggnader, bl.a. arbetarbostäder och han anlade också en stor fruktträdgård. 1935 köptes egendomen av Kurt Gowenius, som bl.a. återupptog linodlingen. Han ledde också ekonomiskt det linberedningsverk som var i funktion i Växjö 1943-1955.

Herrgården ligger relativt nära Gårdsby kyrka, som uppfördes 1834 mycket nära platsen för den medeltida kyrkan. Gårdsby kyrka utgjorde biskop Tegnér's prebende. I anslutning till kyrkan finns sockenstugan och den tidigare prästgården och klockarbostaden.

MOTIVERING

Gårdsby säteri med huvudbyggnad från 1700-talet utgör en väl sammanhållen anläggning av stort kulturhistoriskt intresse som spänner över lång tid.

Landskapet runt säteriet är starkt kuperat och herrgården och kyrkan är relativt högt belägna på ömse sidor om en ravinliknande dalgång. I dalen löper Vendes kanal. I slutningen ligger ett flertal av bostads- och ekonomibyggnaderna öster om allén mellan herrgården och smedjan. Några av byggnaderna i gårdsmiljön ligger väster om allén. Herrgårdens byggnader har stora miljöskapande kvaliteter som samverkar med kyrkan och sockencentrum. Detta understryks bl.a. genom de putsade bostadshusens färgsättning med engelsk rött. Ekonomibyggnaderna är huvudsakligen faluröda.

Gårdsby herrgårdsmiljö är omnämnd som särskilt värdefull miljö i Växjö kommuns kulturmiljöprogram samt i länets kulturminnesvårdsprogram från 1981, historia för framtiden. Området kring herrgården och kyrkan är också uppmärksammat i länets naturvårdsprogram från 1989.

I Länsstyrelsens beslutade treårsplan från den 19 maj 2003 för byggnadsminnesförklaringar har Gårdsby säteri angivits med hög prioritet.

Det finns även en policy inom kulturmiljövården att byggnader som erhåller större statliga bidrag säkerställs genom byggnadsminnesförklaring.

ÖVRIGA UPPLYSNINGAR

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar beträffande underhållet av byggnaderna och vården av området.

Om det finns särskilda skäl får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § KML lämna tillstånd till ändring av ett byggnadsminne i strid mot skyddsföreskrifterna. Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur

ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs.

HUR MAN ÖVERKLAGAR

Detta beslut kan överklagas hos Länsrätten i Kronobergs län inom tre veckor från den dag Ni fick del av beslutet (Se bilagda formulär 1).

Beträffande Riksantikvarieämbetet skall ev överklagande ha inkommit inom tre veckor från beslutsdatum.

Claes Sjöblom

Margit Forsström

Delgivningssätt

Med delgivningskvitto

Bilagor

- 1.Utdrag ur digitala fastighetskartan med markering av byggnader och skyddsområde
- 2.Besvärshänvisning

Kopia för kännedom till

Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 STOCKHOLM + bil 1
 Fastighetsregistret Växjö kommun, Box 1222, 351 12 VÄXJÖ + bil 1
 Växjö kommun, Byggnadsnämnden, Box 1222, 351 12 VÄXJÖ + bil 1
 Växjö kommun, Kulturnämnden, Box 1222, 351 12 VÄXJÖ + bil 1
 Smålands museum, Box 102, 351 03 VÄXJÖ + bil 1
 Samhällsutvecklingsenheten/ plan, kultur. + bil 1

